

КАТЭГОРЫЯ ПРАСПЕКЦЫІ І ЯЕ СРОДКІ ВЫРАЖЭННЯ

У апошні час у сучаснай лінгвістыцы з'яўляюцца актуальнымі пытанні пра тэкставыя катэгорыі тэмпаральнасці, лакальнасці, праспекцыі і рэтраспекцыі і моўныя сродкі іх рэалізацыі. Некаторыя даследчыкі (М. В. Брускова, З. Я. Тураева) прыйшлі да высновы, што мастацкі час характарызуецца як лінейным рухам у часе, так і скачкападобным характарам на часовай плоскасці. Такім чынам, тэмпаральная структура мастацкага тэксту прадстаўлена проціпастаўленым адзін аднаму часавым кантынуумам і дыскантынуумам.

Адной з формаў праявы дыскантынуума з'яўляецца катэгорыя праспекцыі, спосабы выражэння якой і з'яўляюцца аб'ектам нашага даследавання. Ступень выяўленасці гэтай катэгорыі залежыць ад узаемадзеяння граматычных і лексічных сродкаў выражэння часавых адносін, сінтаксічнай і кантэкставай абумоўленасці ўжывання часавых форм дзеяслова. Такім чынам, граматычныя формы часу «ўдзельнічаюць у стварэнні мастацкага часу і выступаюць у адносінах да тэксту як будаўнічы матэрыял», а тэксту сваю чаргу з'яўляецца вобласцю іх функцыянавання [2].

Сярод пяці часавых формаў абвеснага ладу беларускай мовы толькі будучы час незакончанага трывання і цяперашні-будучы час закончанага трывання ў сваім парадыгматычным значэнні з'яўляюцца праспектыўнымі, бо маюць семы «будучы час», «мае быць».

Такім чынам, на матэрыяле мастацкіх твораў В. Іпатавай нам удалося вызначыць нязначную колькасць граматычных сродкаў выражэння аналізуемай катэгорыі. На аснове класіфікацыі агульных і прыватных граматычных формаў дзеяслова А. В. Бандарка [3], мы вызначылі, што катэгорыя праспекцыі можа фарміравацца з дапамогай формы будучага незакончанага часу адзінкавага канкрэтнага дзеяння, дзе прэдыкатаў у залежнасці ад лексічнага значэння можа азначаць працэс, а адсутнасць такога сведчыць аб канстатацыі факту ў будучыні, як мы бачым гэта ў наступным прыкладзе: — *А блізкія твае — не будуць крыўдаваць на мяне, як крыўдаваў бацька мой на княгіню Раманаву?* (В. Іпатава) Акрамя гэтага, аднясенне да будучыні тут атрымлівае больш яркую выяўленасць дзякуючы проціпастаўленню часоў будучага і прошлага.

Праспектыўнасць можа быць выражана будучым незакончаным абагульненага факту, якое характарызуецца мадальнасцю розных

адценняў, напрыклад: – *Калі будуць людзі полацкія граматай валодаць так, як мячамі, — ніхто іх не пераможа.* (В. Іпатава) У дадзеным выпадку характэрнай рысай такога значэння часу з’яўляецца лагічная ўдарнасць дапаможнага дзеяслова, больш моцная пры прыпазіцыі, як у вышэйпрыведзеным прыкладзе.

Выражэнне руху ў адносінах да кропкі адліку можа быць рэалізавана з дапамогай прыватнага значэння формы цяперашняга-будучага часу, а менавіта будучым канкрэтнага адзінкавага дзеяння: – *І тады, дарагая сястра мая, з радасцю прыму твой пострыг і назаву цябе... назаву Еўпраксіяй.* (В. Іпатава)

Неабходна адзначыць той факт, што катэгорыя праспекцыі рэалізуецца не толькі граматычнымі формамі часу ў сваім прамым ўжыванні, але і ў пераносным, дзе часовае значэнне формы дзеяслова адрозніваецца ад темпаральнасці кантэксту. Пры такім ужытку адбываецца транспазіцыя граматычных формаў часу ў план, што мае быць. Так, ва ўрыўку *Яе павінна было чакаць наперадзе нешта асаблівае, вялікае.* <...> (В. Іпатава) праспектыўная падзея выказана прошлым незакончаным канкрэтнага дзеяння, дзе паказальнікам на будучыню з’яўляецца лексічны маркер з праспектыўнай семай “наперадзе”.

Такім чынам, катэгорыя праспекцыі можа быць выражана рознымі часавымі формамі дзеяслова, якія з’яўляюцца рухавікамі часу, але не заўсёды могуць самастойна праяўляць праспектыўнасць, для чаго служаць лексічныя і граматычныя маркеры, кантэкст.

ЛІТАРАТУРА

1. Брускова, Н. В. Категории ретроспекции и проспекции в художественном тексте: на материале немецкого языка: автореф. дис. ... канд. филол. Наук: 10.02.04 / Н. В. Брускова; Моск. гос. пед. ин-т иностр. яз. – М., 1983. – 22 с.

2. Тураева, З. Я. Категория времени: Время грамматическое и время художественное (на материале английского языка) / З. Я. Тураева / Учебное пособие. – М.: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2016. – 216 с.

3. Бондарко, А. В. Вид и время русского глагола (значение и употребление) / А. В. Бондарко / Пособие для студентов. – М.: Просвещение, 1971. – 239 с.